

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 29 квітня 2022 року)

Суми
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Зякун А. І., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Льницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Камьонка М., д-р габ. (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Польща);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Нестеренко В. А., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 9 від 16.06.2022 р.)

Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2022. – 433 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 1022 від 20 грудня 2021 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2022

ЛИТВИНЕНКО В. О.,
студент, гр. П-11,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.ю.н., доц. Завгородня В. М.)

Гадяцька Угода: проєкт трьох народів, який не відбувся

Ідеї та цінності Гадяцького трактату є яскравою пам'яткою політико-правової думки та свідомості свого часу, одним з кульмінаційних піків відносин тодішньої України та Речі Посполитої. За умов реалізації ці ідеї дійсно мали шанс утвердити спільне майбутнє польського, литовського, українського народів і реформувати Річ Посполиту через нові форми їхнього співжиття.

Існує мінімум дві версії Гадяцької угоди – ратифікована угода і не ратифікований варіант угоди 1658 році у Гадячі [1]. Саме цей нератифікований Гадяцький трактат 1658 року пропонував зовсім іншу альтернативу, ніж Переяславсько-Московська «система» 1654 року, сформована ще за життя гетьмана Богдана Хмельницького.

Перш ніж аналізувати сам трактат, потрібно відзначити своєрідну «доріжку», яку до нього проклали. Політика Богдана Хмельницького, безумовно, передбачала збереження Української держави – Гетьманщини в тогочасних умовах і в тогочасному ворожому оточенні. За допомогою системи певної політичної підлеглості іншим володарям, державність.

Варто зазначити, що для тих часів не існувало такого поняття як «незалежність» у сучасному розумінні цього

слова. Так само і суверенітет держави фактично ототожнювався з суверенною владою правителя. Тобто, якщо є правитель, король, князь чи гетьман з відповідним титулом і повноваженнями – відповідно є держава, немає правителя – немає держави. Саме тому карта тогочасної Європи демонструє сотні державних утворень, правитель кожного з яких турбувався, у першу чергу, про самозбереження в якості володаря. Слід розуміти, що таке самозбереження часто дорівнювало збереженню держави. Існування Гетьманщини залежало від того наскільки довго владна ієрархія, яку вибудовував Хмельницький, буде існувати як цілісно збережена структура [2].

Історія свідчить, що Хмельницький цілком розумно та тверезо розсудив, що жоден із його тогочасних сусідів не хотів існування Гетьманщини: ні Московія, ні Річ Посполита, ні Кримське Ханство, ні Туреччина. Гетьман у цих дійсно складних умовах, заради збереження своєї держави, планував політику, яку до цього вже використовували правителі Молдови, Валахії, Трансильванії, низки країн на Балканах. Ця політика ґрунтувалася на одночасному підпорядкуванню кільком потужним сусіднім володарям. Постійна маневреність у вигляді зміни протекції одного сусіда на іншого, своєрідне балансування між сусідніми потугами водночас зберігаючи свою державність і волю, були досить розумною політичною стратегією, зважаючи на реалії тогочасної Європи. За часів Хмельницького ця політика означала, що одночасно протекторами України могли бути: Московія, Швеція, Туреччина і Річ Посполита [2; 3].

Згодом, ця концепція політ-підлеглості, була більш широко розвинена і удосконалена в Гадяцькому трактаті 1658 року гетьманом Іваном Виговським, його правою рукою Юрієм Немиричем та політичною елітою козацтва.

В умовах цієї політичної маневреності жоден із сусідів ні в якому разі не дав би іншому поглинути Гетьманщину заради підсилення власного державного утворення. Під час Переяславської ради у відповідь на протекторат Московії Хмельницький започатковує переговори з Варшавою, які своєю перспективою і вивели відносини козацтва і поляків на дорогу саме Гадяцького трактату – своєрідної унії з Річчю Посполитою.

Гадяцька унія у своєму первісному варіанті мала являти собою цю суміш політики політ-підлеглості та унійної форми Речі Посполитої. Москва своїми діями по насадженню в Україні власної адміністрації («воєвод») сама спровокувала гетьмана на угоду з Польщею. Як зазначають дослідники, навіть в тексті угоди було записано, що козаки не будуть розпочинати з Москвою війну, якщо вона перша не нападе на них [2].

І. Виговський з Ю. Немиричем хотіли спробувати цією угодою приєднати Гетьманщину як окрему державу саме до реформованої Речі Посполитої. Саме в такий спосіб можливим виглядало створення держави трьох народів – польського, литовського та українського (руського). Варто зауважити, що серед цих трьох народів сучасний дослідник може простежити і перспективу білоруського народу, який постав на землях колишніх «руських» і литовських князівств.

Один із найважливіших моментів, який є особливо значущим для українського народу, було трактування найменування Гетьманщини, використане при складанні угоди у первісному тексті Гадяцької унії. На жаль, цей текст не зберігся в оригіналі, проте існує в наш час у вигляді копій в Польщі, Україні та Росії. Гетьманщина була названа Великим князівством Руським, що рішуче й красномовно свідчило як про державну наступність у претензіях на спадок Київської Русі, так і про претензії на відповідний статус – Великого князівства.

Той факт, що еліта Гетьманщини намагалася саме в такому вигляді представити свою державу, а Варшава погодилася на це, свідчить про надзвичайно великі зрушення у свідомості політиків обох держав.

Козацька старшина бачила в Гетьманщині спадкоємницю Київської Русі як держави. Відповідно, звідси і регламентоване в договорі Велике князівство Руське. По-друге, старшина вбачала Гетьманщину як дещо репрезентативне для всього українського світу, традицій, політики, свідомості, і врешті-решт державності. По-третє, варто відзначити своєрідну формулу, якою старшина на чолі з І. Виговським показувала свою позицію і відповідала на питання природньо-історичних кордонів Гетьманщини – вони повинні дорівнювати природнім кордонам тієї держави якою володарювали благочестиві та славетні київські князі. По-четверте, сам по собі трактат був надзвичайно важливим для всіх договірних сторін. Згода Варшави на реформування Речі Посполитої і на те, що українська складова в угоді трьох буде називатися Великим князівством Руським, означає абсолютне

визнання польсько-литовською стороною України як рівноправного учасника геополітичних відносин [2].

Гадяцька угода засвідчила, що навіть після десяти років надзвичайно жорстокої і виснажливої кровопролитної війни проти поляків, козацька еліта мала осередки потужні сили, готові до примирення із завзятим ворогом-суперником, навіть повернення до його складу (з відповідними реформами і трансформаціями) під владу спільного монарха.

Основні положення первісної угоди можна звести до таких пунктів:

1. Гетьманщина перетворюється на Велике Князівство Руське і на правах рівноправності стає членом триєдиної польсько-литовсько-української держави – Речі Посполитої.

2. До складу Великого Князівства Руського мають належати три воєводства – Київське, Чернігівське і Брацлавське. Українські делегати вимагали приєднання також західноукраїнських і південнобілоруських земель – тобто всіх теренів, які контролювали козаки в період найвищого піднесення Хмельниччини. Однак поляки рішуче заперечували проти цього.

3. Іван Виговський до кінця життя має залишатися Гетьманом Великого Князівства Руського і першим сенатором у трьох воєводствах, має пожиттєво уособлювати верховну владу – військову та цивільну. Після його смерті козаки оберуть чотирьох кандидатів, одного з яких король Речі Посполитої призначить новим Гетьманом Великого Князівства Руського. Верховна влада

в Князівстві, як військова, так і цивільна, мала належати гетьману, якого обиратимуть пожиттево.

4. Законодавчу владу в Україні мали виконувати національні збори депутатів від усіх земель Князівства, судову – судовий трибунал з українським діловодством; фінанси, включаючи карбування монет, також передбачались самостійними.

5. Військо Великого Князівства Руського має складатися з 30 тисяч козаків (14 полків) і 10 тисяч найманців; за поданням Гетьмана по 100 козаків із кожного полку могли пройти нобілітацію – процес уведення до суспільного стану шляхти.

6. У Речі Посполитій забезпечувалася свобода православного віросповідання. У той же час, на теренах Великого Князівства Руського дозволялося вільно сповідувати католицтво. Греко-католицька церква зберігалася, але не могла поширюватися на нові території (українські представники вимагали взагалі скасувати Берестейську церковну унію). Православний київський митрополит отримував місце в Сенаті Речі Посполитої.

7. Києво-Могилянська колегія отримувала статус академії та зрівнювалася у правах із Ягеллонським університетом у Кракові. На території Великого Князівства Руського мали заснувати ще один вищий навчальний заклад аналогічним статусом [3; 4].

На жаль, «Проект Трьох Народів» був приречений на провал з самого початку. Ратифікуючи договір у Варшаві, поляки разом із недалекоюглядною козацькою делегацією, яка поступилася державним прагненням, ідеям та перспективами задля власної користі, дозволили

понівечити та урізати документ до такої міри, що він взагалі навіть на третину не відповідав первісному Гадяцькому тексту. Відповідно цей ратифікований договір нікого не влаштовував. Коли про договір дізналася Москва, вона відразу пішла війною на Гетьманщину, тим самим розколовши козацьку спільноту остаточно. Почалася доба Руїни, трагічна і темна доба в українській історії.

Якщо поглянути на ситуацію трохи ширше, легко зрозуміти, що проєкти об'єднання в Європі держав, засновані на спільних, в першу чергу, християнських цінностях та безпекових інтересах, існували з часів ранньомодерної доби. Своє ж реальне втілення вони здобули лише в сучасному форматі європейської інтеграції. Навряд, чи можна було б сподіватися на сталий союз на основі Гадяцької угоди. Однак вважаємо, що той прототип союзу, який міг би історично скластися за умовами початкового договору в Гадячі, містив у собі суттєвий об'єднувчий потенціал. Крім того, Гадяцька угода є яскравим прикладом самовизначення українського народу та пошуку шляхів для збереження реальної спроможності України стати повноцінною державою Європи. Саме такі факти констатують європейську самоідентифікацію нашого народу, демонструють міцні історичні підвалини української державності та її самоствердження в європейському контексті.

1. Гадяцький трактат (Текст). Переклад з польської В. Шевчука. За виданням: Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка: Т. 89. Львів, 1909. С. 82-90. URL: <http://movahistory.org.ua/index.php/%D0%93%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D1%86%D1%8C%D0>

%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82_(%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82)

2. Память Нації. Гадяцька угода 1658 р. як альтернатива Переяславу. Віктор Брехуненко. 2019. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YYYosMV8tYQ>

3. Річ Посполита трьох народів: утопія чи реальність?. Український інтерес. URL: <https://uain.press/articles/rich-pospolyta-troh-narodiv-utopiya-chy-realnist-954350>

4. Укладено Гадяцький договір між Україною та Річчю Посполитою. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4283>